

УДК 811.512.161'37
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2020-80-2-37>

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ ЧАС (ZAMAN) У ТУРЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Сорокін С. В.

*кандидат філологічних наук, професор,
декан факультету сходознавства
Київський національний лінгвістичний університет
вул. Велика Васильківська, 73, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-5014-8415
sergii.sorokin@knlu.edu.ua*

Безручко Є. О.

*студентка III курсу факультету сходознавства
Київський національний лінгвістичний університет
вул. Велика Васильківська, 73, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-1478-5921
yevheniia.bezruchko@knlu.edu.ua*

Ключові слова: *турецька мова, когнітивна лінгвістика, концепт, концептосфера, паремії.*

Час є одним з основоположних явищ у житті людини. Уся життєдіяльність людини тією чи іншою мірою зумовлена часом і пов'язана з ним. Тому не дивно, що кожна природна мова має засоби, інколи й чимало, для позначення часу чи окремих його складників. Час як поняття має дихотомічну мовну реалізацію: з одного боку, через лексичні й фразеологічні засоби, а з іншого боку, через граматичні часові й дотичні до них форми. Розуміння й інтерпретація часу формує ментальний і культурний концепт, який знаходить один з основних варіантів об'єктивації через вербалізовані мовні засоби. Аналіз лексико-фразеологічних засобів експлікації часу дає змогу побачити розуміння часу представниками мовно-культурного соціуму з давніх часів і до сьогодення, адже в цих мовних засобах збережено когнітивний досвід багатьох поколінь. Статтю присвячено виявленню особливостей вербалізації універсального аксіологічного концепту ЧАС у турецькій мовній картині світу. Методологічну базу дослідження становлять методи суцільної вибірки, польового моделювання – номінативного, дериваційного, пареміологічного полів; було використано також метод звертання до інформантів. Як основні використано методи компонентного й концептуального аналізу, які дають змогу на ґрунті семантичної інтерпретації лексичного і фразеологічного матеріалу визначити істотні когнітивні ознаки концепту. У результаті виконаного дослідження визначено слово-номінант концепту ЧАС, словаре-репрезентанти, які являють собою безпосередні номінації концепту й становлять ядро номінативного поля концепту, а також лексеми, що входять до приядерної зони номінативного поля, побудовано дериваційне і пареміологічне поля, виведено список диференційних когнітивних ознак, які характеризують концепт ЧАС у турецькій мовній картині світу, що зрештою дає нам уявлення про те, як представники турецької мовно-культурної спільноти розуміють час і відбивають його за допомогою властивих їхній мові засобів.

SPECIFICITIES IN VERBALIZING THE CONCEPT *TIME* (*ZAMAN*) IN TURKISH LINGUISTIC WORLDVIEW

Sorokin S. V.

*Candidate of Philological Sciences, Professor,
Dean of the Faculty for Oriental Studies
Kyiv National Linguistic University
Velyka Vasylkivska str., 72, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5014-8415
sergii.sorokin@knlu.edu.ua*

Bezruchko Ye. O.

*3rd Year Student of the Faculty for Oriental Studies
Kyiv National Linguistic University
Velyka Vasylkivska str., 72, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1478-5921
yevheniia.bezruchko@knlu.edu.ua*

Key words: *Turkish, cognitive linguistics, concept, conceptual worldview, paroemias.*

Human life is induced by and connected with time, making it one of the fundamental phenomena of existence. For this reason, it is not surprising that in every natural language there are (sometimes many) means for conveying time or its components. Time as a notion has a dichotomic linguistic realization: on the one hand, by lexical and phraseological means, and, on the other hand, by grammatical tense forms. Understanding and interpreting time develop the mental and cultural concept that is mainly objectified through verbalized linguistic means. The analysis of lexical and phraseological time explication means reveals how the representatives of a linguistic and cultural community understand the notion of time from ancient times to the present, as these linguistic means preserve the cognitive experience of generations. The article is focused on the specification of the characteristic features of the universal axiological concept *TIME* verbalization in Turkish linguistic worldview. The research methodology is based on complete picking-out method, the field modelling method for modelling the nominative, derivative, phraseological fields, the method of consulting with informants. The leading method of conceptual analysis, based on the semantic interpretation of lexical and phraseological items, lets us specify the essential cognitive features of the concept. This study reveals the name-word and the representative words, which constitute the direct nominations of the concept and form the core of the nominative field of the concept *TIME*, and lexemes which form the pre-core zone of the nominative field. The investigation resulted in the development of derivational and lexical and phraseological (paremiological) fields as well as the list of differential cognitive features, which characterize the concept *TIME* in Turkish linguistic worldview and show how the members of Turkish linguistic and cultural community understand the notion of time and reflect it with the use of the available linguistic means.

Останніми десятиліттями гуманітарна наука, зокрема й лінгвістика, виявляє неабиякий інтерес не лише до людини, що загалом тлумачиться в межах антропоцентричного підходу, а й до її безпосередніх зв'язків із середовищем: культурою, нацією, соціумом тощо. Весь цей комплекс явищ становить основний об'єкт вивчення когнітивної

лінгвістики, що має на меті виявлення особливостей людської свідомості й людської культури через призму їхньої об'єктивації мовними засобами. Проблематика зв'язку мови і мислення, мови і когніції являє собою фундамент когнітивної лінгвістики, що своїм корінням сягає наукових відкриттів психологів і нейрофізіологів (П. Брока,

І. Сеченов, В. Бехтерев, І. Павлов) і психолінгвістів (Ч. Осгуд, Дж. Грінберг, О. Леонтьєв, О. Залевська, І. Горелов). Серед тих, хто зробив вагомий внесок у створення передумов для виникнення «людно центричних» напрямів у лінгвістиці, особливо варто виокремити О. Потєбню, який, спираючись на роздуми В. Гумбольдта, зазначав: «...мова розвивається лише в суспільстві, і до того ж не лише тому, що людина є завжди частиною цілого, до якого належить, а саме: свого племені, народу, людства, не лише внаслідок необхідності взаємного розуміння як умови можливості громадських підприємств, а й тому, що людина розуміє саму себе, тільки випробувавши на інших людях зрозумілість своїх слів...» [1, с. 87]. О. Потєбня у своїй праці [2] пише про роль асоціацій і мови в процесах пізнання навколишнього світу. Сам же В. Гумбольдт, нагадаємо, висунув припущення про фундаментальний вплив розумової діяльності на діяльність мовну. Мова, за В. Гумбольдтом, – це не просто інструмент для вираження думки, але й засіб її формування, що чинить вплив на сам процес мислення [3, с. 11]. Когнітивна лінгвістика – це порівняно етап вивчення складних відношень мови і мислення, проблематика якої була засадничо описана ще дві сотні років тому. До завдань когнітивної науки «входить і опис систем представлення знань і процесів обробки й переробки інформації, і дослідження загальних принципів організації когнітивних здібностей людини в єдиний ментальний механізм, і встановлення їх взаємозв'язку і взаємодії» [4, с. 8–9].

Досягнення останніх десятиліть ХХ століття становлять теоретичне підґрунтя для когнітивної лінгвістики. 1996 року виходить друком словник О. Кубрякової [5], який сприяв формуванню цілого покоління науковців, захоплених когнітивістикою. Когнітивна наука розвивається і в США приблизно із 60-х років ХХ століття. У цей період значної популярності набувають дослідження Н. Хомського і Дж. Міллера, які наголошували на очевидному зв'язку психології і лінгвістики. Н. Хомський стверджує: «Доволі спеціальне вивчення структури мови може посприяти розумінню людського розуму» [6, с. 6]. Народження когнітивної лінгвістики офіційно проголошено навесні 1989 року в Дуйсбурзі на симпозіумі, організованому Р. Дірвенном та іншими європейськими вченими [7, с. 5]. Дослідження в галузі когнітивної лінгвістики сприяли виникненню нового напрямку – лінгвоконцептології, біля витоків якої стоять С. Воркачов, В. Карасик, І. Стернін, З. Попова, В. Маслова та інші науковці, завдяки працям яких лінгвоконцептологія перетворилася на самостійну наукову дисципліну.

З огляду на предмет статті доцільно також згадати про когнітологічні дослідження в Туреччині:

праці таких лінгвістів, як Дж. Бозшахін, Д. Зейрек, З. Алтан, Б. Акчали, Ш. Озчалишкан присвячені визначенню місця лінгвістики в загальній когнітології, зв'язку мови і мислення, когнітивній семантиці, дослідженню окремих концептів. Варто згадати й про українських сходознавців-тюркологів, які працюють у сфері когнітивної лінгвістики (концептології): І. Покровську, Т. Тімкову, І. Каціон, О. Пишньоху, К. Тищенко, І. Логвиненко, М. Бондар.

Попри те що когнітологічні й концептологічні дослідження і їхнє основне поняття – *концепт* і досі викликають скепсис у деяких учених, їхня популярність як напряму наукових студій (і концепту як об'єкта таких студій), що налічує вже кілька десятиліть, без сумніву, дають підстави для твердження про їхню актуальність і наукову значущість для сьогоденного мовознавства. Основне поняття цього лінгвістичного напрямку, концепт – це належна свідомості людини, глобальна одиниця розумової діяльності, квант структурованого знання. Мислення людини невербальне, воно здійснюється за допомогою універсального предметного коду, який і кодує концепт як одиницю людського мислення. Упорядкована сукупність концептів у свідомості людини творить його концептосферу [8, с. 7]. Зміст поняття «концепт» істотно варіює в теоретичних підходах різних наукових шкіл і окремих учених, причиною чого є те, що концепт – категорія ментальна, безпосередньо неспостережна, і це дає простір для її тлумачення. Теоретичне обґрунтування концепту бачимо в працях таких лінгвістів, як С. Аскольдов-Алексєєв [9, с. 268–270], К. Голобородько і В. Дем'янова [10, с. 7], С. Воркачов [11], В. Маслова [12], З. Попова і Й. Стернін [13] і багатьох інших мовознавців. Концепт фігурує в дослідженнях філософів, логіків, психологів, культурологів [11, с. 21].

Представлена стаття присвячена мовній об'єктивації часу як концепту – складника мовної свідомості турецького етносу. Час є одним із фундаментальних понять людського буття, ледве можна уявити існування людини без часу. Концептові ЧАС у картинах світу чи концептосферах різних мов присвячували увагу чимало науковців. Так, М. Бансімба розглядає концепт ЧАС на матеріалі російської, французької мов і мови лінгала [22]. Концепт ЧАС досліджували О. Казаченко (на матеріалі російської мовної картини світу) [14]; О. Чібісова і І. Камінська (на матеріалі російської і китайської мовних картин світу) [15, с. 9–10]. Часові присвячували увагу Ю. Дем'янова [16, с. 1]), З. Попова [17, с. 138]), В. Карасик [17, с. 7–8], Н. Арутюнова [18, с. 688], А. Гуревич [19, с. 105], О. Шмельов [20, с. 316].

Час є поняттям універсальним, він посідає вагоме місце в концептуальній системі кожної

мовної спільноти, адже забезпечує орієнтацію індивіда в життєвому просторі протягом усього періоду його існування. Такого роду концепти «приречені» на тривалість і навіть сталість, адже людина не може мислити свого існування в розриві з таким фрагментом її свідомості, як час. Кожний індивід переживає сезонні цикли, годинникові зміни, чергування місячних фаз тощо, і все це безпосередньо впливає на його буденну діяльність й усвідомлення себе як невід'ємної частки Всесвіту. З лінгвістичного погляду час цікавий тим, що його мовна об'єктивація є дихотомічною: власне вербалізація («ословлення», вираження через лексичні засоби, через ідіоми і фразеологізми) і граматична об'єктивація (вираження через граматичні засоби: у турецькій мові це часові форми, аналітичні дієслівні форми, дієприкметники, конверби [21]). Крім того, очевидно, що концепт ЧАС можна інтерпретувати з погляду наукової і буденної (наївної) картин світу. Наукова картина світу є загальною, вона долає національні кордони, у той час як буденна («наївна») картина світу більш специфічна, вона відбиває унікальність поглядів на світ, характеризує національну спільноту [22, с. 76]. **Предметом** статті є особливості вербалізації концепту ЧАС у турецькій буденній мовній картині світу. Концепт ЧАС є аксіологічним, тобто пов'язаним із базовими цінностями, фундаментальними психічними розуміннями мовної спільноти; у цій статті маємо на меті семасіологічним шляхом (через аналіз значень і використань лексем і фразеологізмів) встановити, у чому ж полягає специфіка розуміння часу представниками турецького етносу, і вивести як результат набір диференційних когнітивних ознак, властивих досліджуваному концептові в турецькій мовній картині світу.

Основою в досягненні задекларованої мети є кілька ключових для концептологічного дослідження **методів**: ми вдаємося до суцільної вибірки, що дозволяє нам дібрати фактичний матеріал – ті засоби лексичного, ідіоматичного, фразеологічного рівнів, в яких концепт ЧАС знаходить своє вербальне вираження; метод польового моделювання дозволяє нам системно представити й підготувати до аналізу сукупність лексичних і фразеологічних одиниць, сформувавши номінативне, дериваційне й пареміологічне поля досліджуваного концепту; метод компонентного аналізу, який дозволяє нам вичленувати семантичні складники загального значення лексичних одиниць; власне метод концептуального аналізу (який є основним методом дослідження концептів у межах лінгвокогнітивної парадигми) дозволяє досягти нашої основної мети – виведення набору диференційних ознак концепту ЧАС, а отже, встановлення специфіки його розуміння турецьким етносом

через його вербалізовані в турецькій мові форми. **Матеріалом** дослідження послуговували лексеми й фразеологізми у кількості 117 одиниць із ключовими словами-репрезентантами досліджуваного концепту.

Національна культура й традиції безпосередньо впливають на те, як кожен окремий індивід, належний до певної мовної спільноти, сприймає навколишній світ і мислить себе в ньому. Під впливом не лише культури, а й історичного минулого, його надбань і досвіду спільнота обирає єдиний правильний, на її думку, шлях розвитку. Саме за таких умов формується світогляд людини, який в більшості випадків є не її суб'єктивним баченням, а результатом колективного усвідомлення, що формувалося протягом багатьох століть. Світосприйняття і світобачення передається з одного покоління в інше, залишаючи при цьому на собі сліди кожного з поколінь. І хоча існують винятки, коли член національної спільноти нехтує культурний чинник, зазвичай людина сприймає навколишній світ за аналогією, за принципом «батьки – діти»: старші за віком люди передають свій досвід молодшим поколінням, і цей досвід має не лише суто індивідуальні, але й національні риси.

Зміст понять, які з плином часу переходять від однієї особи до іншої, формує концепти як складники національного менталітету, а отже й індивідуального мислення. Ми зазвичай навіть не усвідомлюємо, що загалом мислимо певними стереотипними концептами, які нам «нав'язала» колективна мовна свідомість, хоча, безсумнівно, людське мислення не є настільки лінійним, і в багатьох випадках ці стереотипні концепти опосередковуються індивідуальним мисленням і зазнають впливу конкретного середовища. Ба більше, можемо говорити про концепти універсальні або порівняно універсальні, протяжні в часі, і концепти швидкоплинні, які швидко виникають під впливом об'єктивних чинників (наприклад, моди, адже життя – це суцільна низка нових подій і явищ) і так само швидко зникають із концептосфери. Отже, кожен концепт – це водночас і мудрість поколінь, і результат індивідуального ментального опрацювання інформації.

Лінгвісти частіше присвячують свою увагу концептам універсальним, адже саме в них фіксується досвід і світобачення поколінь, саме вони є константами менталітету (свідомості) і константами культури. Водночас ця універсальність переважно обмежується певною лінгвоконцептосферою, вона не є універсальністю, подібною, наприклад, до поняттєвих категорій, які змістово властиві чималій кількості мов (а деякі – й усім мовам світу). Універсальний концепт змістово варіює від культури до культури, від одного національного менталітету до іншого. Саме це й зумов-

лює наукову актуальність і значущість лінгвоконцептуальних досліджень.

Концепт ЧАС, що є предметом нашого дослідження, також є універсальним. Він багато разів ставав об'єктом філософських трактувань і наукових досліджень. Філософи століттями розглядають проблему часу (згадаймо одного з перших мислителів західної цивілізації Антифонта, давньогрецького філософа-софіста 5 ст. до н. е.: «Час є наша думка або міра, а не сутність» [23, с. 282]), адже час – це щось вічне й невідворотне, щось таке, над чим люди будуть замислюватися завжди й що людям є непідвласним (звернімося до відомого афоризму Аристотеля: «Із всього невідомого нам у навколишньому світі найбільш невідомим є час, бо ніхто не знає, що таке час і як ним керувати»). Час є явищем буденним; час є об'єктом філософських роздумів; час є й набутком релігійного життя й релігійної картини світу; час є предметом наукових, зокрема й лінгвістичних студій – час є багатограним і невичерпним.

Головним теоретичним постулатом когнітивної лінгвістики є думка про те, що концепт як ментальна одиниця може бути описаний шляхом аналізу змісту засобів його мовної об'єктивізації. Сукупність мовних засобів, які об'єктивують концепт у певний період розвитку мовної спільноти, визначається як номінативне поле концепту [13, с. 46–47]. Номінативне поле концепту неоднорідне – воно містить як прямі номінації безпосередньо самого концепту (ядро номінативного поля), так і номінації окремих когнітивних ознак концепту, що розкривають зміст концепту та ставлення до нього в різних комунікативних ситуаціях (периферія номінативного поля) [13, с. 48]. Номінативне поле може бути обширним, обмеженим або його може взагалі не бути, якщо концепт як ментальна одиниця в мові не вербалізується. Номінативне поле є мовним матеріалом лінгвокогнітивного дослідження, яке дозволяє описати структуру та зміст концепту в мовній картині світу [24, с. 229–230]. Побудова номінативного поля концепту є встановленням та описом сукупності мовних засобів, які номінують концепт і його окремі ознаки.

Під час побудови номінативного поля концепту дослідник може піти двома шляхами: можна зосередитися на виявленні лише прямих номінацій концепту – ключового слова та його синонімів – це веде до побудови ядра номінативного поля, а можна не обмежуватися прямими номінаціями й виявити все доступне дослідникові номінативне поле концепту, включаючи номінації різновидів денотата концепту (гіпонімів) і найменування різних окремих ознак концепту, які виявляються в різних ситуаціях [13, с. 124]. У будь-якому разі найперший крок процедури побудови номіна-

тивного поля – це встановлення ключового слова-репрезентанта концепту. Наступним кроком є встановлення ядра номінативного поля шляхом синонімічного розширення слова-репрезентанта або шляхом аналізу контекстів, у яких досліджуваний концепт номінується [13, с. 125–126]. Для дослідження концепту ЧАС ми вдаємося до ширшого шляху – побудови номінативного поля, що дає більш точні та ґрунтовні результати.

Лексемою, до якої найчастіше вдаються для номінації концепту ЧАС у турецькій мові, є слово *zaman*. Великий турецький тлумачний словник пропонує нам десять значень цього слова: 1) відтинок часу, який пройшов, пройде або проходить під час певної діяльності або процесу; 2) певна частина періоду; 3) обмежений момент часу; 4) період життя, епоха, сезон; 5) години, виділені або витрачені на певну справу (роботу); 6) період, епоха; 7) стан й умови, пов'язані з відтинком часу; 8) визначені дієсловом форми минулого, теперішнього, майбутнього та минулого неочевидного часів; 9) кожна із широких стадій, що були поділені на чверті відповідно до реліктів та визначені розвитком, який пережила земна кора; 10) міра, еквівалентна кутовій відстані відповідно до положення сонця та зірок [25, с. 3995].

Цей самий словник пропонує вісім тлумачень для слова *vakit*, що є прямим синонімом попередньої лексеми: 1) час; 2) години, виділені або витрачені на певну справу; 3) епоха, період життя; 4) існування, можливе з погляду грошей; 5) фіксований час; 6) лексема, що в певних ситуаціях дає словам, які розповідають про час, значення «тоді як...»; 7) лексема, що формує прислівники часу шляхом додавання до слів типу «ettiği, edeceği»; 8) можливість, випадок [25, с. 3736].

Попри те, що слова *zaman* і *vakit* на перший погляд є повними синонімами, між ними все ж таки є семантична і функціональна відмінність. Звертання до інформантів демонструє, що цю відмінність може пояснити навіть не кожен носій мови, але ми все ж таки спробували відшукати тонку грань між значеннями й використаннями цих лексем. Шляхом опитування турецькомовних інформантів було виявлено, що слово *zaman* має ширший спектр використань, натомість його синонім *vakit* функціонує як вужче поняття. Певна кількість турків акцентує увагу на тому, що ці лексеми формують сталі словосполучення (або ідіоми) неоднорідно: якщо одне з них може ввійти до складу певного словосполучення, то інше – ні. Наприклад, існує словосполучення *zaman makinesi* – *машина часу*, але зафіксувати варіант **vakit makinesi* нам не пощастило. Існує й думка про те, що відмінність між цими двома словами взагалі не простежується. Ми схильні дотримуватися першого погляду.

До прямої номінації концепту ЧАС ми зараховуємо шість лексичних одиниць. Вони мають безпосередній стосунок до першочергової семи й становлять ядро номінативного поля: 1) *süre – zaman parçası* (відтинок часу), *müddet* (період); 2) *vakit – zaman* (час), *çağ* (епоха); 3) *müddet – süre* (період); 4) *devran – zaman* (час), *çağ* (епоха, період); 5) *çağ – vakit* (час), *dönem* (період); 6) *saat – zaman* (час), *altmış dakikalık zaman dilimi* (60-хвилинний відтинок часу).

Периферійну частину ядра складають лексеми, лише окремі значення яких мають зв'язок із досліджуваним нами концептом ЧАС: 1) *an – zamanın kısa olan parçası* (короткий проміжок часу, момент); 2) *dakika – bir saatlik zamanın altmışta biri* (хвилина), *an* (момент); 3) *aralık – ara* (проміжок часу); 4) *ara – проміжок часу*; 5) *mevsim – sezon* (сезон), *zaman* (період, час); 6) *dönem – sınırlı süre* (обмежений період); 7) *devir – epoxa*; 8) *periyot – period*.

Таким чином, за допомогою упорядкування відповідних синонімів було змодельовано ядро номінативного поля. Незважаючи на те, що за певного контексту першочергова сема може бути замінена будь-яким із цих синонімів, кожен із них має власний контекст, тому слід зважати на можливі відмінності в значеннях. Як слово-репрезентант номінативного поля концепту ЧАС слід прийняти лексему *zaman*.

Периферійні компоненти номінативного поля встановлюються різними способами. Першим із них є аналіз художніх і публіцистичних текстів. Із них виокремлюють номінації видових різновидів денотата й окремих ознак концепту. Аналіз сполучуваності лексем, які об'єктивують концепт у мові, також дає можливість виявити деякі складники концепту. Другим методом є побудова лексико-семантичного (синонімічного, антонімічного) поля ключового слова, що передбачає підбір синонімів, антонімів ключового слова, виявлення його гіперонімів і согіпонімів. Наступним способом є побудова дериваційного і пареміологічного полів концепту. Побудова і вивчення дериваційного поля ключового слова дозволяє також виявити когнітивні ознаки досліджуваного концепту. Вельми інформативні для виявлення інтерпретаційного поля концепту паремії. У них ми знаходимо застигли осмислення того чи іншого концепту, які склалися протягом тривалого часу. Для виявлення когнітивних ознак досліджуваного концепту паремії, які містять ключове слово-репрезентант, його синоніми або те, що характеризує концепт описово, упорядковуються в пареміологічне поле. Джерелом паремій є словники прислів'їв, приказок, крилатих виразів і афоризмів [13, с. 126–128]. Варто згадати й про аналіз стійких порівнянь із номінантами концепту. Якщо з ключовим словом-репрезентантом або його

синонімами в мові є стійкі порівняння, то ці порівняння також поповнюють номінативне поле концепту: таке порівняння номінує певну когнітивну ознаку, що притаманна концептові [13, с. 129]. Звернути увагу також потрібно на метод аналізу фразеологічних номінацій та аналіз асоціативного поля. Лексема, яка номінує концепт, може бути використана в складі фразеологізму. У цьому випадку фразеологізм також входить до номінативного поля відповідного концепту, а аналіз значення фразеологізму дозволяє встановити певні ознаки відповідного концепту. Фразеологізми виникають у національних мовах на основі такого образного уявлення дійсності, яке відбиває побутово-емпіричний, історичний або духовний досвід мовного колективу, який, безсумнівно, пов'язаний із його культурними традиціями, оскільки суб'єкт номінації та мовної діяльності – це завжди суб'єкт національної культури [26, с. 214].

Під час пошуку матеріалу для побудови лексико-фразеологічного поля було виявлено, що експлікація концепту ЧАС у турецькій мовній картині світу пов'язана з багатограним сприйняттям турками поняття часу. Також варто зауважити, що досліджуваний нами концепт має тісний зв'язок із життям турка, а його смислове навантаження має свій вплив на культуру та світосприйняття турецької нації. Проаналізувавши фразеологічний спектр використання слова *zaman*, можемо стверджувати, що воно позначає час як об'єкт, над яким можуть виконуватися операції з боку людини, що також підкреслює певну владу, нехай позірну, людини над часом: *zaman almak – не поспішати*; *zaman geçirmek – проводити час, розважатися*; *zamanı dolmak – мати обмаль часу* (досл.: спливати – про чийсь час); *zaman kazanmak – зекономити час, виграти час*; *zaman tanımak – дати час*; *zamana uymak – іти в ногу з часом*; *zamanı (veya zamanını) geçirmek – проводити час, витратити час на щось*; *zamanı geçmek – вийти з моди, ужитку*; *zaman kollamak – вичікувати*; *zaman vermek – виділити час, дати час*; *zaman bırakmak – задати час, встановити час*; *zamanı avlamak – знайти відповідний час*; *zaman ile yarışmak – змагатися з часом, випереджати час, швидко діяти*; *zaman öldürmek – вбивати час, марнувати час, гаяти час* [25, с. 3996].

З-поміж фразеологізмів із ключовим словом «час» ми виокремлюємо такі, що мають побутово-емпіричну конотацію. Деякі з них вказують на те, що всьому колись має прийти свій час, кожна істота й навіть неістота має своє призначення в житті. Така думка імплікує людську віру у фатум: *Sakla samanı, gelir zamanı – Прибережи соломі, прийде її час*; деякі акцентують увагу на прагматичній ментальності, що ґрунтується на матеріальних засадах: *Vakit nakittir – Час – це*

гроші; інші ж містять вказівку на несподіваність і непередбачуваність подій, підкреслюючи те, що інколи людина не владна навіть над своїм життям: *Vozuk saat bile günde iki defa doğruyu gösterir* – Раз на рік і палиця стріляє (досл. Навіть зламаній годинник двічі на день показує правильний час); зрештою, є й такі, що імплікують повагу до часу та його раціонального використання: *Zaman sana uytazsa, sen zamana uy* – Якщо час не підлаштується під тебе, сам підлаштується під нього.

У ході дослідження, крім паремій, було виділено низку сталих словосполучень, зокрема й термінологічного характеру, з ключовим словом-репрезентантом концепту *zaman*, які характеризують світобачення турків із різних боків: *zaman aşımı* – термін давності; *zaman tüneli* – тунель часу; *yıldız zamanı* – зоряний час; *zaman ayarlı* – часовий (наприклад, бомба); *zaman zaman* – час від часу, інколи; *bir zaman* – одного разу, колись; *aynı zamanda* – у той самий час; *vaktizamanında* – вчасно (складне слово, що утворене поєднанням двох ключових лексем-репрезентантів концепту на основі так званого «перського ізафету»); *dar zaman* – обмежений час, скрутний час; *her zaman* – завжди, кожного разу; *çift zamanı* – час для землеробства; *zaman bilimi* – наука про час, хронологія; *İkinci Zaman* – мезозойська ера; *zaman birimi* – одиниця часу; *ahir zaman* – останні роки життя, кінець світу; *eş zamanlı* – синхронний, одночасний; *kimî zaman* – інколи, деколи; *iftar zamanı* – час розговіння; *zaman dizini* – хронологія; *aman zaman* – можливість, випадок; *müruruzaman* – термін давності; *ikinci zamanı* – післяобідній час; *art zamanlı* – діахронічний; *ölü zaman* – смертний час [25].

Лексема *zaman* доволі часто фігурує в складі граматичних термінів або як позначення граматичних понять і явищ. Система часових форм турецької мови є доволі розгалуженою та складною (див. докладніше [21]), містить три модальних плани: очевидний (*hikaye*), неочевидний (*rivayet*) й умовний (*şart*). Ключове слово-номінант досліджуваного концепту *zaman* входить до складу низки граматичних термінів турецької мови, як-от: 1) *basit zaman* – простий час; 2) *birleşik zaman* – складний/складений час; 3) *şimdiki zaman* – теперішній час; 4) *geniş zaman* – теперішній-майбутній час; 5) *görülen geçmiş zaman* – минулий очевидний час; 6) *duyulan geçmiş zaman* – минулий неочевидний час; 7) *gelecek zaman* – майбутній час тощо. До речі, в усіх цих і подібних термінологічних поєднаннях друга лексема-репрезентант *vakit* не може використовуватися за жодних умов.

Аналіз лексико-фразеологічного поля концепту ЧАС дозволив виокремити групи лексем, які описують поняття «час» з оціночного погляду, з точки зору різних сутнісних параметрів: 1) позитивна конотація: *güzel zaman* – гарний час; *mutlu*

zaman – щасливий час; *mükemmel zaman* – чудовий час; *elverişli zaman* – слушний час; *enfes zaman* – чудовий час; *harika zaman* – чудовий час; *fevkalade zaman* – царівний час (момент); *uygun zaman* – відповідний, слушний час; *münasip zaman* – відповідний, зручний час; *bereketli zaman* – благодатний час; *müthiş zaman* – чудовий час; 2) негативна конотація: *kötü zaman* – поганий час; *dar zaman* – скрутний час, *zor zaman* – важкий час; *berbat zaman* – жахливий час; *korkunç zaman* – страшний час; *feci zaman* – трагічний час; *ölü zaman* – смертний час; 3) параметр тривалості: *uzun zaman* – довгий час; *kısa zaman* – короткий час; *hızlı zaman* – швидкий час; *çabuk zaman* – швидкий час; 4) параметр частотності: *her zaman* – завжди, постійно; *bir zaman* – одного разу, колись; 5) якісний параметр: *eski zamanlar* – старі, давні часи; *antik zaman* – давній час; *modern zaman* – сучасний час, сьогоднішній; *çağdaş zaman* – новітній час; *erken zaman* – ранній час; *geç zaman* – пізній час; *ikinci zamanı* – післяобідній час; *yıldız zamanı* – зоряний час; *ahir zaman* – останній час; *iş zamanı* – робочий час.

Під час моделювання дериваційного поля концепту ЧАС було виявлено низку словотвірних ланцюгів, що базуються на ключовому слові-репрезентанті *zaman*: *zamandaş* – одночасний; *zaman* – сучасність, епоха; сучасний; *zamanında* – свого часу, давно; *zamanla* – із часом; *zamanlı* – у слушний момент; тактичний; *zamansız* – несвоєчасний; *zamanlamak* – обирати підходящий час, планувати час; деривати з другою лексема-репрезентантом: *vakitçe* – з погляду часу; *vakitli* – вчасний; *vakitsiz* – невчасний, несвоєчасний [25, с. 3996–3997; 3736]. Лексична одиниця *çağ*, яку ми класифікуємо як об'єкт прямої номінації концепту ЧАС, має більше дериватів, ніж першочергова лексема: *çağcıl* – сучасний; *çağcullaşmak* – модернізуватися, ставати сучасним; *çağcılaştırmak* – модернізувати, осучаснювати; *çağdaş* – сучасник, сучасний; *çağdaşlaşmak* – ставати сучасним, іти в ногу з часом; *çağdaşlaştırmak* – осучаснювати; *çağdaşlık* – сучасність; *çağdışı* – несучасний, анахронічний [25, с. 690–691] (лексеми, що перебувають на периферії номінативного поля досліджуваного концепту, також мають свої деривати, проте формат цієї праці не дозволяє навести їх всі).

Висновки. У результаті моделювання номінативного поля концепту ЧАС у турецькій мовній картині світу виявлено 117 лексичних і фразеологічних одиниць. Ключовим словом-репрезентантом концепту ЧАС у мовній картині світу сучасної турецької мови є лексема *zaman*, яка в турецькій постає як номінант цього концепту. Приядерна зона номінативного поля концепту ЧАС налічує шість лексичних одиниць, які ми зараховуємо до прямої номінації: *vakit*, *süre*, *müddet*, *devran*, *çağ*,

saat. Усі ці лексеми містять сему, що має безпосередній зв'язок із першочерговою семою. До периферійної зони ядра концепту ЧАС входять вісім лексем: *an, dakika, aralık, ara, mevsim, dönem, devir, periyot*. Концептуальний аналіз складників пареміологічного поля дозволив виявити когнітивні (диференційні) ознаки, властиві концептові ЧАС у турецькій лінгвокультурі.

Для представників турецької мовної спільноти поняття часу є доволі багатогранним. Час – це об'єкт, з яким людина здатна виконувати певні операції, і типовому представникові турецької нації притаманне розуміння, що імплікує можливість контролю часу з боку людини й можливість розподілу часу. Думка про тотальну владу людини над часом не простежується, але можливість пристосуватися до нього є очевидною. Ми нарахували чотирнадцять лексичних і фразеологічних одиниць, які характеризують час саме з цього боку.

З іншого боку, віра турків у фатум є ключовим моментом їхнього розуміння часу; фатум є однією з універсальних характеристик світосприйняття турецького народу. У турецькій картині світу кожна істота чи навіть неістота має своє призначення в житті. Згідно з ментальністю турка, для кожного доля приготувала свій життєвий шлях, якого він і має дотримуватися. Водночас для турецького світобачення характерною рисою є також прагматична ментальність, що змушує індивіда порівнювати час із матеріальними категоріями. Трагування такої думки є доволі простим: не потрібно марнувати час, за який можна, наприклад, заробити гроші. На підсвідомому рівні турок розуміє, що між часом і грошима існує безпосередній зв'язок, який не варто порушувати. Не дивним є і той факт, що з давніх-давен саме турків вважали завзятими торговцями, адже типовий представник турецького народу знає ціну часові. Позитивне ставлення до раціональне використання часу є характерною рисою турецької лінгвокультури. З погляду успішної реалізації мети потрібно вміти підлаштовуватися під будь-які обставини, зокрема й часові. Отже, двома ключовими, певною мірою навіть протилежними, когнітивними ознаками досліджуваного концепту в турецькій мовній картині світу є фаталістичне й водночас прагматично-позитивне ставлення до часу: людина не владна над часом, що і як написано на роду, те й станеться, проте для того щоб досягти певної мети, людина може підлаштуватися під час і раціонально його розподілити.

Насамкінець зауважимо, що отриманий нами обсяг матеріалу не є вичерпним і дослідження концепту ЧАС у турецькій мовній картині світу може бути продовжене в подальших працях. Водночас актуальними й науково значущими будуть

подальші дослідження аксіологічних концептів, властивих турецькій мовній картині світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. Москва : Искусство, 1976. 612 с.
2. Потебня А.А. Мысль и язык. Москва : Лабиринт, 1999. 300 с.
3. Приходько А.М. Концепти та концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 331 с.
4. Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. № 1. С. 6–17.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова и др. Москва : Изд-во МГУ, 1997. 245 с.
6. Хомский Н. Язык и мышление. Москва : Изд-во Московского университета, 1972. 126 с.
7. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика. Тамбов : Изд-во Тамб. у-та, 2001. 123 с.
8. Антология концептов / под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Том 4. Волгоград : Парадигма, 2006. – 358 с.
9. Аскольдов-Алексеев С.А. Концепт и слово. *Русская словесность. Антология* / под общ. ред. В.П. Нерознака. Москва : Academia, 1997. С. 267–279.
10. Іващенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія. Київ : ВД Дмитра Бураго, 2006. 328 с.
11. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Москва : Гнозис, 2004. 192 с.
12. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Минск : ТетраСистемс, 2004. 266 с.
13. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ : Восток-Запад, 2007. 314 с.
14. Казаченко О.В. Концепт ВРЕМЯ в русской языковой картине мира: новые перспективы развития. *Вестник Московского государственного областного университета (Электронный журнал)*. 2015. № 2. URL: <https://vestnik-mgou.ru/ru/Articles/View/665> (дата звернення: 03.09.2020 р.).
15. Чибисова О.В., Каминская И.В. Концепт время в русской и китайской лингвокультурах. *Вестник Рязанского государственного университета им. С.А. Есенина*. 2012. № 2. С. 93–103.
16. Дем'янова Ю.О. Мовне вираження концепту час у поезії Т.Г. Шевченка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 2007. 20 с.

17. Попова З.Д. Концептуальная природа абстрактных понятий. *Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки*. 2003. № 1. С. 132–141.
18. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1990. 896 с.
19. Гуревич А.Я. Время как проблема культуры. *Вопросы философии*. 1969. № 3. С. 105–116.
20. Шмелев А.Д. Русский язык и внеязыковая действительность. Москва : Языки славянской культуры, 2002. 496 с.
21. Сорокін С.В. Турецька і українська мови в системі координат «ВИД – ЧАС – МОДАЛЬНІСТЬ». Київ : ВЦ КНЛУ, 2009. 341 с.
22. Бансимба М. Концепт ВРЕМЯ в языковой картине мира (на материале трех языков: русского, французского и лингала). *Научная мысль Кавказа*. Ростов-на-Дону : 2007. № 4. С. 72–77.
23. Хасанов И. Время. Энциклопедический словарь. Москва : Прогресс-Традиция, 2017. 640 с.
24. Литвинова Л.А. Номинативное поле как предмет лингвистического описания (на материале концепта «деревня» в русском языке). *Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета*. Челябинск, 2012. С. 229–242.
25. Büyük Türkçe Sözlük. Ankara : TDK Yayınları, 2005. 4041 s.
26. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Языки русской культуры, 1996. 288 с.
7. Boldyrev N.N. (2001) *Kognitivnaya semantika* [Cognitive Semantics]. Tambov: Tambov University Press, 123 p. (in Russian).
8. Karasik V.I., Sternin I.A. (ed.) (2006). *Antologiya kontseptov* [An Anthology of Concepts]. Volgograd: Paradigma, 358 p. (in Russian).
9. Askoldov-Alekseyev S.A. (1997) Kontsept i slovo [Concept and word]. *Russkaya slovestnost. Antologiya* [Russian Literature. An Anthology]. Ed. V.P. Neroznak. Moscow: Academia, pp. 267–279.
10. Ivashchenko V.L. (2006) *Kontseptualna reprezentatsiya fragmentiv znannya v nauково-mystetskiy kartynini svitu (na materialy ukrayinskoyi mystetskoznnavchoyi terminologiyi)*. Monografiya [The Conceptual Representation of knowledge Fragments in the Worldview of Science and Art (Based on Ukrainian Art Terminology)]. Kyiv: Dmytro Burago PH, 328 p. (in Ukrainian).
11. Vorkachev S.G. (2004) *Schastye kak lingvokulturniy kontsept* [Happiness as a Linguo-cultural Concept]. Moscow: Gnozis, 192 p. (in Russian).
12. Maslova V.A. (2004) *Kognitivnaya linguistika* [Cognitive Linguistics]. Moscow: TetraSystems, 266 p. (in Russian).
13. Popova Z.D., Sternin I.A. (2007) *Kognitivnaya linguistika* [Cognitive Linguistics]. Moscow: AST: Vostok-Zapad, 314 p. (in Russian).
14. Kazachenko O.V. (2015) Kontsept VREMYA v russkoy yazykovoy kartine mira: noviye perspektivy razvitya [Concept TIME in Russian Linguistic Worldview: new prospects of development]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta (Elektronniy zhurnal)* [Moscow Region State University Journal (an Electronic Journal)], no. 2. Retrieved from: <https://vestnik-mgou.ru/ru/Articles/View/665> (accessed: 03.09.2020 p.).
15. Chibisova O.V., Kaminskaya I.V. (2012) Kontsept vremya v russkoy i kitayskoy lingoukulturah [Concept time in Russian and Chinese Linguistic Cultures]. *Vestnik Ryazanskogo gosudarstvennogo unibersiteta im. S.A. Yesenina* [S.A. Yesenin Ryazan State University Journal], no 2, pp. 93–103.
16. Demyanova Y.O. (2007) *Movne vyrazheniya kontseptu chas u poeziyi T.G. Shevchenka* [The Linguistic Expression of Concept Time in T.G. Shevchenko's Poetry] (PhD Thesis), Zaporizhia: Zaporizhia National University.
17. Popova Z.D. (2003) Konseptualnaya priroda abstraktnykh ponyatyi [The Conceptual Nature of Abstract Notions]. *Vestnik VGU. Seriya Gumanitarnye nauki* [Voronezh State University Journal. Arts Series], no. 1, p. 132–141.
18. Arutyunova N.D. (1990) *Yazyk i mir cheloveka* [The Language and the World of the Men]. Moscow: Yazyki russkoy kultury, 896 c. (in Russian).

REFERENCES

1. Potebnya A.A. (1976) *Estetika i poetika* [Esthetics and Poetics]. Moscow: Iskusstvo. 612 p. (in Russian).
2. Potebnya A.A. (1999) *Mysl i yazyk* [Thought and Language]. Moscow: Labirint. 300 p. (in Russian).
3. Pryhodko A.M. (2008) *Kontsepty ta kotseptosystemy v kognityvno-dyskursyvniiy paradygmi linguistyky* [Concepts and Conceptual Systems in Cognitive and Discoursal Paradigm of Linguistics]. Zaporizhia: Premyer. 331 p. (in Ukrainian).
4. Kubryakova Y.S. (2004) Ob ustanovkakh kognitivnoy nauki i aktualnykh problemakh kognitivnoy linguistiki [About the Principles of Cognitive Science and Actual Problems of Cognitive Linguistics]. *Voprosy kognitivnoy linguistiki* [Problems of Cognitive Linguistics], no 1, pp. С. 6–17.
5. Kubryakova Y.S. and others (1997) *Kratkiy slovar kognitivnykh terminov* [A Brief Glossary of Cognitive Terms]. Moscow: Moscow State University Press, 245 p. (in Russian).
6. Chomsky N. (1972) *Yazyk i myshleniye* [Language and Mind]. Moscow: Moscow State University Press, 126 p. (in Russian).

19. Gurevich A.Y. (1969) *Vremya kak problema kultury* [Time as the Problem of Culture]. *Voprosy filosofiyi*, no. 3, pp. 105–116.
20. Shmelev A.D. (2002) *Russkiy yazyk i vneyazykovaya deystvitelnost* [The Russian Language and Extralinguistic Reality]. Moscow: Yazyki slavyanskoy kultury, 496 p. (in Russian).
21. Sorokin S.V. (2009) *Turetska i ukrayinska movy v systemi koordynat "VYD – CHAS – MODALNIST"* [Turkish and Ukrainian in ASPECT – TIME – MODALITY Coordinates System]. Kyiv: KNLU Press, 341 p. (in Ukrainian).
22. Bansimba M. (2007) *Kontsept VREMYA v yazykovoy kartine mira (na materiale tryoh yazykov: russkogo, frantsuzkogo, lingala)* [Concept TIME in Linguistic Worldview (Based on Russian, French and Lingala)]. *Nauchnaya mysl Kavkaza* [A Scientific Thought in the Caucasus], no. 4. pp. 72–77.
23. Hasanov I. (2017) *Vremya. Entsiklopedicheskiy slovar* [Time. Encyclopedic Dictionary]. Moscow: Progress-Traditsiya, 640 p. (in Russian).
24. Litvinova L.A (2012) *Nominativnoye pole kak predmet lingvisticheskogo opisaniya (na materiale kontsepta "derevnya" v russkom yazyke)* [The Nominative Field as a Subject of Linguistic Study (based on concept VILLAGE in Russian)]. *Vestnik Yuzhno-Uralskogo gosudarstvennogo gumanitarno-pedagogicheskogo universiteta* [South Ural State Humanitarian Pedagogical University Journal], pp. 229–242.
25. Toparli R. (ed.) (2005) *Büyük Türkçe Sözlük* [A Big Turkish Dictionary]. Ankara: TDK Yayınları, 4041 s. (in Turkish).
26. Teliya V.N. (1996) *Russkaya frazeologiya. Semanticheskiy, pragmaticheskiy i linguokulturologicheskiy aspekty* [Russian Phraseology. Semantical, Pragmatical and Linguo-cultural Aspects]. Moscow: Yazyki russkoy kultury, 288 p.